

Zeitschrift: Annalas da la Societad Retorumantscha
Herausgeber: Societad Retorumantscha
Band: 93 (1980)

Artikel: Il cumbat cunter il modernissem in Grischun
Autor: Flury, Johannes
DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-233808>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. [Siehe Rechtliche Hinweise.](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. [Voir Informations légales.](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. [See Legal notice.](#)

Download PDF: 05.05.2025

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

Il cumbat cunter il modernissem in Grischun

da Johannes Flury

Il Modernissem in general

Il prüm concil vaticanic (1870) vaiva defini la cretta catolica, la funcziun e la piazza dal papa e vaiva güdà tras quai a la baselgia catolica a's stabilir in ün muond chi nu d'eira dapertuot generus e bainmaniand invers communitats religiusas. In Germania e per part eir in Svizra sdarlossaiva l'uschedit «Kulturkampf» la baselgia catolica, in Italia d'eira la perdita dal territori ecclesiastic üna chosa spinusa ed in Frantscha as faiva strada l'idea d'üna separaziun cumpletta da stadi e baselgia. Tras talas uondas esa greiv a masinar bain üna barcha, ma daspö il concil d'eiran evasas almain las difficultats internas. Uschè as preschainta la baselgia catolica davo tuot quistas battostas plü ferma ed uossa arcugunschüda dad instanzas ed autoritats politicas.

Plü privlus co tuot las attachas exteriuras es però adüna üna cuntaisa aint il organissem stess. Quell'esperienza vaiva fat la baselgia già diversas jadas ed ella d'eira da far ün'otra jada al cumanzamaint da quist tschientiner. L'uschedit «modernissem» ris-chaiva da sfender la baselgia. Eir scha quai nun es capità, schi esa da constatar cha las feridas d'eiran chafuollas e cha nattas as vezza amo hoz.

Per incleger quist movimaint faja dabsögn da s'algordar dal svilup da la scienza d'ürant la segunda mità da l'ultim tschientiner. I d'eira il temp classic da la scienza critica e la teologia protestanta laiva as güstifichar siand amo plü critica co tschellas ciencias. La catolica a l'incuntrari d'eira güst landervia a scuvrir üna segunda jada il temp d'immez, grandas ediziuns e diversas ouvas dan perdüta da quai. Our da quai resultaiva üna discreta discrepanza ed in divers circuls gniva discutà la dumanda scha baselgia e teologia catolica sajan landervia a perder our d'ögl ils problems da l'uman modern. Esser modern d'eira fingià quella jada ün

clam chi nu vaiva dabsögn d'ün' otra güstificaziun. Id es però d'arcu-
gnuoscher ch'üna granda part dals crettaivels chi pretendavan da la
baselgia ün «aggiornamento», nu laivan nimia desdrüer o metter in
malura. Davo tuot quists clams staiva il pisser cha la baselgia as pudess
manövrar in ün ghetto, in üna regiun serrada sainza colliaziun cul muond
real cun sia tecnica, cul svilup da l'industria, cun vieplüs problems da
sindicats, proletariers e.u.i.

I nu's trattaiva d'ün movimaint organisà, ma ils problems d'eiran
dapertuot in Europa ed America dal Nord circa ils listess e cur cha'ls
prüms vaivan fat il pass aint il public, schi as dudiva da tuot ils pajais
vuschs sumgliaintas, tuottas damaja cul giavüsch cha la baselgia stopcha
ponderar e resguardar las novas tendenzas illa filosofia, economia,
istorgia e na l'ultim illa teologia protestanta da quella jada. Quist ribomb
dapertuot, il plü forza in Frantscha ed in Italia stuvaiva dar l'impreschiun
chi's tratta d'ün parti fuorma, multinaziunal e pront da tour sü la
cumbatta. Il böt as preschantaiva als superiors uschè: müdar las vardats
eternas e tillas adattar al temp d'hoz, per üna baselgia fuondada güsta sün
dogmas stabels ed incontestabels üna tendenza desastrusa.

Uschè nun esa da's dar da buonder cha l'ierarchia as vezzaiva
sforzada da reagir e bainbod ha stuvü intervgnir eir Roma sves. Il papa,
Pius X., d'eira il prüm persvas chi saja da cumbatter ün tradimaint
internaziunal e seguonda d'eira'l forza orientà mal e nu varà neir gnü las
cugnuschtschas filosoficas e teologicas per interpretar tuot las tesas
portadas da quists circuls. Implü as sentiva qua e là la dependenza da la
scienza protestanta e quai nu d'eira quella jada üna charta da racumanda-
ziun.

Insomma, il Papa ha reagi e quai magari dür: Tras üna granda
enciclica ha'l construi il «modernissem» sco movimaint circumscriit e til
ha cundannà (1907), ün'otra charta (1910) pretendava da tuot ils teologs,
professers e ravarendas ün güramaint solen da mai nu far part al
movimaint o derasar singulas tesas da tals autuors.

La granda part ha subit battü la retratta; sco dit, els nu laivan mai
cumbatter cunter la baselgia, ün pêr exponents sun sortits da la baselgia,
ün pêr sun gnüts serrats oura. Plü important es però stat ün oter effet:
Tuot quels chi laivan far progredir la baselgia, tilla adattar a la situaziun
moderna gnivan dalunga buollats sco modernists e cun quai sco eretics.
La granda part taschaiva da prüma d'avent. I ha vuglù il grand stumpel dal
segund concil vaticanic e tuot las battostas intuorn e davo quel (pensain

be a Lefebvre!) haja dat amo straglüschs dal temporal da quella jada. Schi's vess fat frunt quella jada invezza da supprimer tuot as vessa spargnà bler.

Ün'uonda da quel temp plain d'ostilitats, cumbats, suspets e dafatta denunziaziuns es rivada fin in Grischun, da quella vöglia relatar il plü interessant.

Il modernissem in Svizra e l'ouvra d'Anton Gisler

In sia enciclica vaiva descrit Pius X. magari in detagl il sistem dal modernissem, ün sistem dal tuot cuntrari a la doctrina catolica. Güsta quista descripziun detagliada pussibiltàiva circa a tuots da declarar subit cha els nu sajan aderents d'ün tal sistem, be d'ün o tschel trat e cha els nu fetschan opposiziun a la baselgia ufficiala. Almain illa regiun tudais-cha d'eira quai il cas. In Svizra francesa nu's preschantaiva la situaziun bler oter, eir scha l'ouvra dad Alfred Loisy, ün teolog frances, vaiva fat impreschiun. El laiva esser eir invers la Bibla uschè critic sco invers otra litteratura e surtour uschè blers resultats da la scienza refuormada. El es gnü excommunicà, ma ch'el nu laiva desdrüer cretta e baselgia muossa il fat ch'el tgaiva vi dal leger la messa eir davo cha quai til d'eira gnü scumandà.

Ün center da vita catolica d'eira quella jada l'università da Fribourg, fuondada pac ans plü bod da Python cul agüd da C. Decurtins, il politiker da la Surselva. Là d'eira gnü surdat la facultà da teologia als dominicans, l'università damaja nu vaiva influenza sülla singula professura. La facultà as vaiva sviluppada in ün möd allegraivel, dal terz da students esters derivaivan blers dals pajais da l'ost (Pologna, Russia).

Per incleger il seguint esa bun da's fermar ün mumaint quia e da's trar adimaint l'ambaint da quella jada. Quai nu d'eira üna cuntraversa teologica, üna discussiun scientifica. I gniva inclet sco ün cumbat sün vita e mort. Quia ils «modernists», ils «liberals», aint ils ögls da tschels: tradituors da la vardà eterna; da tschella vart ils «reacziunaris», «integrists», aint ils ögls da tschels: glied dad her e da sterzas, fossils d'ün temp antic.

L'intervenziun dal papa vaiva insè decis la chosa. Ma la vart conservativa laiva uossa verer censurats quists «tradituors» ed uschè ha cumanzà bainbod üna dretta chatscha da modernists. Cler cha suot quist

nom gniva eir reglà quist o tschel quint vegl ed impustüt: Mincha pass nouv, mincha prouva d'alch oter gniva subit titulà sco modernissem e tras quai liquidà ant co vairamaing tut sül seri. Bleras biografias da quella jada dan amo perdüta dal cumbat intensiv tanter las duos direcziuns: Scumands da publichar, scumands d'instruir, da s'externar publicamaing, scumands da manster per professers critics, tuot quai as lascha documentar vi da plüs exaimpels.

In quist ambiaint cumpara dal 1912 ün'ouvra dal professor da dogmatica al seminari da Cuoira Anton Gisler, cul titel: Il modernissem, ün'ouvra voluminusa da bod 700 paginas. Per lung ed per larg declera Anton Gisler la fundamainta filosofica dal modernissem, impustüt eir las tendenzas sumgliaintas in America e conclüda seis cudesch culla constataziun cha in Germania nu saja da chattar ün modernissem avert, al plü da tuot singuls stizis.

Quista lavur, hozindi as poja dir avertamaing: tendenziusa, ha listess amo sia granda valor sco documentaziun, eir scha in noss ögls nun è'la güst favuraivla invers ils modernists. Id es l'ouvra d'ün bun professor, persvas da sia cretta catolica e dal tuot cunfuorm a las vuschs officialas dal Vatican.

Amo ün pêr plets per preschantar l'autur: Oriund dal chantun Uri, stüdis tanter oter a Roma, ün pêr ans da servezzan pratic, davo ün lung temp sco professor e rectur a San Luzi, finalmaing elet dal 1928 sco ovais-ch suffragan cul dret da successiun. Ma avant co l'ovais-ch antedaint, Georg Schmid da Grüneck, è'l mort el sves, dal 1936.

L'attacha da Decurtins

L'ouvra da Gisler chatta ün bun ribomb, quatter ediziuns infra pac temp ed es bainbod ün compendi per chi chi voul cugnuoscher il modernissem e la posiziun da la baselgia invers quel. Per nus, hozindi, para bod incredibel cha eir üna tala lavur vegna missa in dubi. Brich pervi da qualitats chi vessan mancà, ma pervi da sia posiziun massa amiaivla invers il modernissem.

Quel chi attacha es il politiker e scienzià Caspar Decurtins, our da la listessa diocesa sco Gisler. Dal 1913 cumpara aint ils «Petrusblätter» a Trier üna critica da 17 paginas. Id es interessant ed instructiv da verer perche cha Decurtins til criticha uschè severamaing. Fingia il prüm

intunescha'l cha el as dedica a quista lavur be per render attent sün diversas loccas e per demuossar ingio cha l'ouvra füss da cumplettar. Decurtins nu pretenda cha Gisler saja modernist, el critica cha quel as tegna vi dal maniamaint teologic da l'enciclica manzunada e ch'el nu vezza quantas tendenzas intuorn ed intuorn chi sajan eir sülla via dal modernissem. Quai cha Decurtins voul es damaja da schlargiar il maniamaint dal pled modernissem e da cundannar uschè bainquant daplüs co quai cha Gisler fa. Tras tuot la critica as doda: Gisler sto dir cler e net chi chi'd es amo catolic e chi brich, el sto strar oura il modernissem cun ragischs e tuot, quai ch'el fa es sgià be suravia.

Decurtins d'eira cuntschaint in Svizra sco cumbattant cunter il modernissem chi nu cugnuoschaiva ni limits ni resguards. Ma aint il cas Gisler surpassa'l forsa amo seis möd üsità e va fastizand modernists in mincha chantun. Perche quai? Seis biograf Carli Fry, muossa via sül fat cha'l cudesch da Gisler haja chattà eir illa «correspondenza da Roma» üna pac buna critica. Cun quai voul el s-chüsar a seis eroe, hozindi as saja cha quai es plütost üna noscha racumandaziun. La corrispondenza da Roma d'eira ün fögl dal prelat Benigni, ün ami da Decurtins chi, dal 1910, vaiva passantà sias vacanzas a Trun. Fin dal 1911 vaiva'l occupà üna piazza ota illa curia, sün squitsch da la Germania ha'l stuvü gnir licencià sainza perder suot Pius X (mort 1914) sia influenza. Benigni vaiva fabrichà sü üna tscherta cumünanza, mez secreta, per defender la cretta tradiziunala e sustgnair al papa in seis sforzs cunter il modernissem. In blers pajais europeics vaiva'l correspondents chi til furnivan novitats per ch'els survegnan sves il bulletins regulars da la corrispondenza da Roma. Decurtins vaiva strettas relaziuns cun Benigni e sainza dubi til communichaiva'l novitats, gnand a savair per la paja che cha la curia faiva cunter il modernists e chi chi d'eira güsta achüsà d'esser ün tal.

Uschè gniva dit quella jada cha D. haja giovà üna rolla decisiva i'l cas Zapletal, il rectur da l'università da Fribourg. Zapletal nun ha pudü publicar seis commentar da la chanzun da las chanzuns e, dal 1912, vaiva la corrispondenza da Roma critichà eir seis commentar da l'ecclesiast pervi da tendenzas modernistas. Zapletal e Decurtins nu's pudaivan star oura ed almain a Fribourg as crajaiva da verer in Decurtins la persona chi vaiva discredità Zapletal a Roma.

Relaziuns sumgliaintas eir aint in nos affar. L'artichel aint illa corrispondenza da Roma datescha dals 9 october 1912, la critica da Decurtins cumpara la fin schner dal 1913 e vain surtutta subit dals

«Quaders romans», darcheu üna publicaziun our dal ravuogl da Benigni. Schi's considerescha lur relaziuns amicalas, schi esa greiv da nu pensar vi d'üna acziun coordinada.

In sia resposta, cumparüda a Stans dal 1913, va Gisler lura eir in quista direcziun. El as defenda il prüm cunter la correspundenza da Roma, davo cunter Decurtins e scriva da prüma davent cha Decurtins haja in fuond be surtut las ideas da la correspundenza da Roma. Quai as lascha sclerir fich bain stipuland cha fingià il prüm artichel as basaiva sün novitats da Decurtins e d'eira gnü scrit davo avoir tut sü contact cun el.

Decurtins es svesse gnü denunzià sco denunziant. Quist rimprover as stoja situar il prüm in quist temp dad emeziuns e da cumbats. Scha Gisler vain p. ex. achüsà cha'l nu cundanna avuonda il modernissem e seis aderents schi nun es quai be üna posiziun in ün cumbat ideologic, tschel po pachific avoir ün'otra idea. Esser modernist d'eira tant sco gnir exclus; avoir simpatias pel modernissem d'eira la perdita da la carriera scha na da la piazza. Be uschea, esa d'incleger la reacziun düra da Gisler. El as sto defender, uschigliö è'l tant co pers. In quista glüm nu cumpara neir il far da Decurtins plü be sco defaisa legitima dals interess da la baselgia. In seis zeli da tscherchar amis dal modernissem illa literatura, illa dogmatica, apunta eir tanter ils futurs ovais-ch da Cuoir, surpassa'l ils limits da la concorrenza e da la discussiun scientifica.

Ant co ans dedichar als motivs da Decurtins ed a l'importanza fundamentala dal conflict, interessaraja co cha la chosa es ida a finir. Fry sa our da funtana orala chi saja fingià rivà a Cuoir ün cumand dal Vatican da licenziar a Gisler e cha seis ovais-chs haja gnü da s'intermetter cun tuot seis pais. I füess da consultar las funtanas dal Vatican. Sgür esa, sco chi conferma la correspundenza da Roma, cha l'ovais-ch Georgius Schmid ha trattà quist cas chi til ha dat bler da far in occasiun d'üna visita a Roma e cha el ha chattà pro'l cardinal Billot ün'uraglia averta. Uschè es gnü contestà a l'ouvra da Gisler sia cretta ortodoxa ed el nun ha gnü da ceder per inguotta. Las vuschs da la pressa, chi til vaivan sustgnü, d'eiran per Benigni, Decurtins e lur amis üna nouva cumprouva cha ün parti derasà saja landervia ad attachar la baselgia catolica.

Co as lascha incleger cha Decurtins chi vaiva tantüna inaugurà üna direcziun sociala i'l catolicissem as rechatta quia uschè ferm süll'ala dretta? Per nus, guardand inavo para quai minchatant greiv d'incleger, per nus para eir cler cha sia posiziun da quella jada nun es da sieuer. Ma l'istoriker nun ha da cundannar, el sto provar d'incleger, il teolog po lura as dumandar ingio ch'el vezza daplü vardà.

Ün muossavia per ün tschert suspect invers Gisler as lascha dedüer our da la biografia da Fry: Nus savain cha Decurtins tocca tanter ils fundaturs da l'università da Fribourg, impustüt la facultà da teologia til staiva fich a cour. Ils ovais-chs svizzers nu d'eiran unanims in quista dumanda ed il rival d'eira il seminari da Lucerna. Cun quist seminari d'eira stat Gisler però in trattativas per üna piazza da dogmatica be pacs ans avant. Decurtins vezzaiva cler cha quai vess periclità sia facultà giuvna, perche cha Gisler vaiva ün bun nom e giodaiva stima e simpatia tanter ils students. Po esser cha da quell'istorgia d'eira restà alch inavo.

Eu n'ha manzunà survart cha Decurtins saja gnü discredità sco denunziant. Vaira es in mincha cas cha si'amicizcha cun Umberto Benigni til ha collià cun plüssas istorgias sombras. Benigni d'eira aint il center dal Vatican e vaiva pussibilitats d'influenza, eir scha la retschercha istorica tilla ha redüta a masüras radschunaivlas. La biografia da Benigni sumaglia a quella da Decurtins e Benigni s'inclegiaiva sco scolar da Decurtins. Da quist fat darcheu eschna manats inavo sülla posiziun sociala da Decurtins. Co staja cun quella?

Decurtins, na oter co Benigni, chi d'eira dal rest influenzà ferm dal Svizzer, d'eira restà sülla posiziun chi es fuormada ill'enciclica sociala da Leo XIII. «Rerum novarum» dal mai dal 1891. Quist'enciclica es per l'istorgia da la baselgia catolica d'ün'importanza fundamentala. Fingia dal 1878 vaiva tut suot ögl quist papa las relaziuns socialas e vaiva quella jada declerà cha'l socialissem cuntradia als principals catolics. Ils plets dal 1891 mettaivan uossa la fundamainta positiva per quista posiziun. Per la prüma jada es dvantà il lavuraint il tema d'üna intervenziun granda davart dal papa. Il prüm vain constatà la situaziun miserabla dal lavuraint sfrüttà dal chapitalissem. Davo refüsa il papa la via cha'l socialissem piglia per megldrar quist stadi insupportabel. Quella via es nempe cunter la güstia e cunter ils interess dal lavuraint sves. L'unica pussibilità per ün müdamaint e megldramaint effectiv es da tuornar inavo pro la funda-

mainta missa da religiun e baselgia. Be scha quella vain tutta sco manadra saraja pussibel da sortir our da las battostas socialas chi cuntradischan tant a la doctrina da l'evangeli co al maniamaint dal dret natüral.

Scha lavuraints e possessuors as tegnan vi da las directives cristianas as poja evitar tuottas fricziuns. Dit ün pa exageradamaing: Las relaziuns dal possess existan inavant sainza gnir müdadas da fuond sü, ma la relaziun tanter chapitalist e proletarier as müda in üna incletta vischandaivla, il lavuraint nun es plü l'oget d'ün sfrüttamaint inuman. Sindicats sun permiss, ma da preferir sun sindicats catolics.

Che es stat l'effet da quista enciclica? Fingià quella jada as vaiva sviluppada la situaziun plü inavant, e'l program es restà cunter las spranzas dal papa sainza effects directs. Ma a lunga vista ha cumanzà quia üna lingia i'l catolicissem modern chi rapreschainta üna direcziun importantischma.

Quista enciclica descriva fich bain il pensar da Decurtins. Quai es stat ed es restà sia posiziun, el mai nu tilla ha modificada, neir suot il papa successur, Pius X. Chi existan classas, chi dà inegualitats, differenzchas e diversitats, quai es da natür'oura uschè, üna società sainza quai nu's lascha ni realisar ni s'imaginar. Ma per quel chi sieua l'evangeli e chi ha la baselgia sco manadra esa cler cha las relaziuns tanter quistas classas ston esser buolladas da l'amur vischandaivla. Il cumbat da Decurtins per la situaziun dals paur da muntagna as lascha fich bain situar in quist ram, ma eir sia opposiziun cunter soluziuns dal stadi, chi mettaivan in privel la rolla cha la baselgia laiva surtour aint ils affars socials.

Decurtins pigliaiva ils problems dals lavuraints sül seri, el cumbat-taiva eir praticamaing per ün megl'dramaint illas relaziuns socialas – quai es sia vart progressiva e cun oters insembel (de Mun, Ketteler) è'l dvantà ün dals fuondatur dal catolicissem social.

Ma in tuot seis cumbat è'l restà il promotur dal catolicissem. Sia posiziun clericala as lascha incleger our da la separaziun da baselgia e proletariat quella jada chi vaiva gnü l'effet cha'l socialissem d'eira da quel temp bler plü antiecclesiastic co per exaimpel davo la seguonda guerra mundiala. Seis clericalissem constituischa ün dals motivs cha Decurtins nu d'eira bun da resguardar il socialissem sco forza progressiva e nu d'eira neir bun dad acceptar l'influenza da tschertas filosofias e tendenzas modernas aint il champ da la doctrina religiosa.

Per Decurtins d'eira la doctrina da la baselgia üna fundamainta missa. Da tilla sieuer e tilla promover d'eira per el daplü co dovair, quai d'eira

paschiun e dovair allegraivel. Quist fat vain documentà tanter oter eir tras seis viadis e sias audienzas a Roma, pel solit cur chi d'eira da trar decisiuns importantas o delicatas, o cas da crisas persunalas chi til sdarlossaivan. Per el d'eira insomma la doctrina plü co ün sistem da frasas singulas, quai d'eira vita ed agüd, pozza e sgürezza.

Tuot quista persvasiun as stoja resguardar per incleger lura eir la tragica – e tenor mai es quist pled adattà – in sia vita. Id ais seis zeli per la chosa soncha chi til manaiva adüna darcheu in cumbattas ingio ch'el solaiva invlidar tuottas retgnentschas ed ingio ch'el vezzaiva be ün böt: *Ecrasez l'infame!* voul dir: *Desdrüer l'idea cuntraria*. Cha quai in quist temp spinus cumpigliaiva pel solit: *Desdrüer l'adversari*, quai nun ha'l vuglù verer o quai ha'l tut sco cumprais illa chosa. El, per dir forse ün pa exageradamaing, cugnuschaiva be cumbats sün vita e mort.

Ün exaimpel stupend ais apunta la discussiun intuorn il fenomen dal modernissem. Il pisser per la baselgia til maina in üna stretta collavura-ziun cun Benigni, chi our da motivs sumgliaints sco Decurtins faiva part cun corp ed orma e sainza scrupels dal parti dals «zelanti»; il pisser per la baselgia til fa tscherchar modernists dapertuot intuorn; il pisser per la baselgia til bütta in polemicas inütilas chi ferischan daplü co chi edifi-*chan*. A la fin as preschainta'l sco uman chi our d'amur cristiana invlida dal tuot ün früt da quist amur: la toleranza e l'incletta. Il purtret final da quista cuntaisa nun es lusingiant, eu n'ha provà survart da til pitturar. Decurtins sorta da la discussiun cun Gisler sco fervent cumbattant cull'odurina d'ün polizist secret in servezzan d'ün parti dal Vatican – e quist purtret nu'm para d'esser dal tuot fos!

Il bilantsch da la discussiun

Sur l'aspet istoric oura es quista discussiun Decurtins – Gisler d'interess fundamental. I's muossan quia duos manieras da pensar e d'agir, duos manieras forse eir da crajer. Cha davo tuot sun eir duos characters differentes, quai saraja stat bun da sclerir.

La posiziun da Decurtins vain nomnada pel solit la posiziun ultramontana, voul dir, liada vi dals interess dal Vatican, na be in dumandas religiusas, ma eir politicas e socialas. L'ultramontanissem vaiva gnü sia granda epoca intuorn il prüm concil vaticanic (1870). La posiziun cha Decurtins piglia cumpara uschè sco ün tschert fossil, el prouva sainza

ch'el realisess quai dal tuot, da fermar ün svilup ed ün'evoluziun chi til vaivan fingià surpassà. El es, vis uschè, ün reacziunari, voul dir, seis püt da vista sur da stadi, baselgia, società ed economia rapreschainta ün sistem passà. (Almain i'l connex da quella jada!) Cun che mezs cha Decurtins laiva far ir tras sias ideas n'haja spiegà e quai nu pertocca neir la problematica stess.

Gisler, seis adversari, nun es nimia ün extremist da tschella vart. El ais ün bun professor conservativ. Sia tendenza però es otra co quella da Decurtins. Eir el cundanna las tendenzas modernas, nuschaivlas per la baselgia. Ma el as dà fadia da resguardar la motivaziun da talas ed as dumanda scha quella nu cuntegna ün minz da vardà. Per Decurtins daja quia be schi o na. Gisler disch eir na, almain tant persvas sco Decurtins, ma seis na es plü differenzchà.

Vis da dad hoz nan es quai quist pensar conservativ, mo differenzchà chi ha pussibilità a la baselgia catolica da far il pass aint il temp modern ed our il vast muond. Tschella via vess manà aint il ghetto e da rumper oura d'üna tala situaziun vess consquassà, scha nō sfess, tuot l'organissem ecclesiastic. Quia damaja as decida che direcziun cha la baselgia catolica piglia pella prüma mità dal vainchavel tschientiner. Id es la direcziun d'ün «aggiornamento» precaut.

Implü as bada cha'ls slogans: reacziunari ed antisocial cunter progressiv e social sun slogans e ston gnir examinats precis. Aint il pensar da Decurtins as vezza üna cumbinaziun interessanta e significativa d'üna posiziun extremamaing conservativa in dumandas da doctrina cun üna posiziun progressiva in dumandas socialas. Da resguardar es però in quist connex cha'l liberalissem dal deschnouvavel tschientiner as daiva trasoura fich critic ed ostil invers la baselgia. Da's metter da quista vart d'eira impussibel per ün catolic persvas. Chi's chatta quia uschè eir la fundamainta dal destin chi varan ils partits catolics, vöglia be amo manzunar sainza entrar in detagl sün quista problematica.

Eu am sun consciaint cha quista cuntraversa rapreschainta be üna pitschna scena our da la vita da Decurtins, ma ella sclerischa üna buna part da seis pensar ed agir. Cha la persuna e l'attività da Decurtins füssan degnas da retscherchas approfuondidas quai es per mai üna chosa clera. Cun quai suna rivà pro ün pitschen supplemaint: La litteratura chi rapporta sur da quista discussiun. Il lectur varà badà ch'eu nu'm fid dal tuot da la biografia da Decurtins scritta da Carl Fry (Karl Fry: Kaspar Decurtins. Der Löwe von Truns. Zürich I 1949 II 1952). Fingì E.

Gruner in sia recensìun (Schweiz. Zeitschrift für Geschichte 3 (1953) 430–437) vaiva constatà üna tscherta vista particulara ed unilateral. Poulat (vair suotvart) disch da quist'ouvra e da Decurtins sves: «Il reste aujourd'hui encore une personnalité très discutée, et la biographie, copieuse mais tendencieuse et de toute façon insuffisante, . . . n'a pas contribué à dissiper le malaise.» Las relaziuns tanter Decurtins e Benigni sun documentadas dad Emile Poulat: *Intégrisme et catholicisme intégral*. Paris 1969. Il listess istoriker, ün specialist dal catolicissem modern e da sias influenzas politicas, ha dedichà ün'ouvra granda a la persuna da Benigni ed al svilup d'ün reformer social in ün zelant conservativ, ün'ouvra exemplarica (alch sumgliant as giavüschess per D. e seis svilup): E. Poulat: *Catholicisme, démocratie et socialisme*. Paris 1977. Eu m'ha referi survart pel solit a quistas duos oubras. Otra litteratura sur dal modernissem ed üna survista da quist movimaint chi muossa eir mia vista as chatta in mia dissertaziun. (J.F.: *Um die Redlichkeit des Glaubens. Studien zur deutschen katholischen Fundamentaltheologie*. Freiburg/Schw. 1979)

Sur da Gisler orientescha ün'ouvra da commemoraziun (Weihbischof Dr. Antonius Gisler dat oura da Th. Herger. Einsiedeln 1974). Ella cuntegna eir üna glista incumpleta da sias publicaziuns. Per quist artichel sun stats d'interess special si'ouvra principala (*Der Modernismus*. Einsiedeln 1912) ed üna broschüra cunter l'attacha da Decurtins (*Im Kampfe gegen den Modernismus. Abwehr zweier Angriffe*. Stans 1913) L'attacha da Decurtins es cumparüda eir sco stampa separada (*Der Modernismus, dargestellt und gewürdigt von Dr. Anton Gisler. Eine Kritik von Caspar Decurtins*, Trier 1913) Las otras publicaziuns da Decurtins illa crisa modernista as chatta pro Poulat in sia prüm'ouvra.

Interessantas sun eir las publicaziuns sur da quista cuntaisa, interessantas tras quai chi sun sco straglüschs da l'atmosfera da quella jada. Eu nomn quia be ün exaimpel. (R.Mäder: *Der katholische Radikalismus*. Olten 1916) Quist'ouvretta es dedichada a la memorgia da Decurtins e respira üna persvasiun uschè totala cha'l cunfin vers il fanatissem nu's lascha verer dapertuot.

Quist sun ün pêr tschögn dingionder ch'eu n'ha tut la basa per quist artichel (laschand d'vart uschè tuottas annotaziuns), ma impustüt impuls per s'occupar da nouvmaing cun quista persuna. Ella merita nos interess prüma pervi cha la retschercha istorica es quia be a seis cumanzamaint e segunda pervi cha l'influenza da quista persunalità nun es nimia stali-

vada. Òn stüdi sur da sia vita e si'ouvra füss a listess temp ün viadi da scuvierta ill'istorgia grischuna e svizra e pudess esser d'ün grand interess religius e politic. Güsta quista cumbinaziun fa la fascinaziun da quist hom. Eu speresch cha quist chapitelet our da sia vita haja cumprovà quai.

